

Валентин Пагор,
науковий співробітник НІАЗ «Кам'янець»

ПРОФЕСОР В. О. ГЕРИНОВИЧ У ВИТОКІВ ОХОРОНИ ПАМ'ЯТОК АРХІТЕКТУРИ КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО

У статті розглянуто наукову та громадську діяльність ректора, професора Кам'янець-Подільського ІНО Володимира Гериновича. Акцентовано увагу на популяризації професором історико-архітектурної спадщини Кам'янця, вивчення історичного минулого та актуалізацію потреби проведення ремонтно-реставраційних робіт Старої фортеці у 1920-ті рр. Враховуючи активну екскурсійно-методичну роботу, вченого можна вважати основоположником місцевого туризму.

Ключові слова: Кам'янець-Подільський, фортеця, реставрація, пам'ятки, туризм, краєзнавство.

22 листопада 1883 р. на Львівщині в м. Сокаль народився Володимир Геринович – відомий науковець, географ, краєзнавець, доктор історичних та географічних наук, професор, ректор Кам'янець-Подільського ІНО, палкий захисник історико-культурної спадщини Кам'янця-Подільського. Навчався він на філософському відділенні Львівського університету (1903-1908 рр.). Після закінчення вишу певний час учителював. В роки Першої світової війни був мобілізований на фронт. Учасник проголошення Західноукраїнської Народної Республіки, перебував на посаді референта з питань народної освіти президента Української національної ради ЗУНР Є. О. Петрушевича. З липня 1919 р. працює приват-доцентом кафедри географії Кам'янець-Подільського державного українського університету.

Як людина, науково та громадсько активна, проживаючи в Кам'янці-Подільському, В. О. Геринович підняв питання охорони архітектурної спадщини міста. У 1919 р. він став членом Кам'янець-Подільського наукового товариства і Товариства охорони пам'яток старовини. У 1921 р. долучився до діяльності Комітету охорони пам'яток старовини, мистецтва і природи¹. Спочатку осередок очолював професор Кам'янець-Подільського університету П. В. Клименко, а потім професор П. Г. Клепацький². На

1 Кот С. І. Геринович Володимир Олександрович / С. І. Кот // Енциклопедія історії України: Т. 2: Г-Д. – Київ: Наукова думка, 2004. С. 91-92.

2 Гарнага І. В. З історії Кам'янець-Подільського комітету охорони пам'яток старовини (1920-1922 рр.) / І. В. Гарнага // Музей і Поділля: тези доп. наук. конф., присвяч. 100-річчю від дня заснування Кам.-Поділ. держ. іст. музею-заповідника. – Кам'янець-Подільський, 1990. – С. 11-12.

його засіданнях розглядалися важливі питання пам'яткоохоронної роботи, заслуховувалися звіти, колегіально ухвалювалися рішення. Комітету належали всі права з охорони та реквізиції пам'яток історії. Його члени організовували експедиції з опису архітектурних пам'яток Поділля³.

З 1922 р. В. О. Геринович працює на посаді декана факультету соціального виховання. У 1923 р. його призначають ректором Кам'янець-Подільського інституту народної освіти. Згодом В. О. Гериновичу присвоюють професорське звання. На початку свого кар'єрного шляху він активно долучився до діяльності місцевих наукових осередків. Професор В. О. Геринович є одним з організаторів краєзнавчого руху. З 1925 р. він голова Кам'янець-Подільського наукового товариства при Всеукраїнській академії наук (ВУАН), а з 1927 р. – голова краєзнавчого комітету. Він повсякчас докладав зусилля для популяризації історії Кам'янця. У 1928 р., очолюваний В. О. Гериновичем, краєзнавчий комітет при ВУАН опублікував дві його роботи для туристів, в яких вміщено перелік і короткий опис історико-архітектурних пам'яток міста та історичних населених пунктів Поділля. В них, у стислому викладі подано історію Кам'янця, починаючи з давніх часів. Велику увагу він приділив широковідомій пам'ятці – Кам'янець-Подільській фортеці. На засіданнях краєзнавчого комітету з метою популяризації історичного минулого Кам'янця-Подільського професор започаткував цикл лекцій про історію міста. Особливу увагу вчений звернув на пам'ятки історії міста: замки, башти, брами, вулиці, мости, мури та ін.

Дослідник В. В. Кокус вказує, що професор В. О. Геринович у власних наукових та науково-популярних публікаціях постає палким захисником історико-архітектурних пам'яток⁴. Він писав, що «Кам'янець, як фортеця з досить добре законсервованими одиницями зовнішньої і внутрішньої системи оборони; це дуже рідкісний, може єдиний у своєму роді зразок твердині, представляє для науки і навчання значну вартість і тому вповні заслуговує на консервацію»⁵.

У статті «Про консервацію Кам'янецької фортеці» вказує на значимість споруди, закликає до збереження її в незмінному стані, що відбиває нашарування різних епох в розвитку Поділля. Лише при збереженні і відтворенні давньої доби за оригінальним планом, як зазначає В. О. Геринович, фортеця буде мати наукове та науково-навчальне значення для всього

3 Трембіцький А. М. Єфимій Сіцінський (1859-1937): наукова та громадська діяльність: монографія / А. М. Трембіцький – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2009. – С. 175-177.

4 Кокус В. В. Дослідження історико-культурної спадщини в працях вчених науково-краєзнавчих товариств Поділля в 20-х – 30-х роках ХХ століття / В. В. Кокус // Наукові записки Вінницького педуніверситету. Серія: Географія. – Вінниця, 2010. – Вип. 21. – С. 138-147.

5 Геринович В. О. Про консервацію Кам'янецької фортеці / В. О. Геринович // Червоний кордон. – 1930. – 15 лют. (№ 18). – С. 6.

загалу. В основу консервації Старого замку необхідно покласти її стан на момент завершення будівництва основних фортифікаційних споруд (друга половина XVI – початок XVII ст.). На думку вченого, необхідно зберегти також пізніші нашарування, зокрема, турецьке та російське. Вплив турецьких військових будівельників полягав у перебудові деяких веж фортеці. Російський вплив пов'язаний з перетворенням фортеці у XIX ст. на в'язницю. Він звернув увагу, що в часи Російської імперії, проводилися т. з. «кустарні заходи консервації дореволюційних часів – покриття веж невідповідними щодо форми і матеріалу дахами теж змінили вигляд фортеці»⁶.

В. О. Геренович рекомендував при розробці проекту консервації міських фортифікацій враховувати історичні плани міста та описи 1544, 1671, 1684 рр. Велику цінність для відновлювальних реставраційних робіт і вивчення забудови міста професор відводив плану К. Томашевича 1671 р. (таке датування дав В. О. Геренович, більшість сучасних дослідників датують план 1673-1679 рр.). Він вважав, що окремі фортифікаційні об'єкти були збудовані за проектами та під наглядом західноєвропейських фортифікаторів, тому при їх реставрації «можна буде користуватися зразками старих західноєвропейських замків частина яких до нині прекрасно законсервована»⁷. Станом на 1920-ті рр. значна частина об'єктів оборонного зодчества перебувала в незадовільному та аварійному стані, що підтверджують тогочасні фото (рис. 1). В. О. Геренович писав, що «до проекту консервації треба приступати якнайскоріше, щоб після обговорення і затвердження центром, можна було приступити до його реалізації»⁸.

Вчений відмітив важливу деталь про функціонування системи сповіщення залоги фортеці. В. О. Геренович відніс до системи оборони Кам'янця численні сторожові вежі за межами міста. Вказував, що залишки «сторожок..., необхідно законсервувати і ті, що знаходилися на дорозі до Жванця, Гуменець і Устя. Тільки в дусі епохи чи епох, відтворена Кам'янецька фортеця буде мати наукове і науково-навчальне значення»⁹.

У 1928 р. В. О. Геренович першим сповістив громадськість про створення в Кам'янці-Подільському історико-культурного заповідника, який підпорядковувався Народному комісаріату освіти. З цього приводу в місцевій газеті «Червоний кордон» він опублікував замітку, в якій підкреслив важливість прийнятого рішення¹⁰. Рада народних комісарів УСРР постановою від 23 березня 1928 р. затвердила: «Замок-фортецю в м. Кам'янці-

6 Там само.

7 Там само.

8 Там само.

9 Там само.

10 Геренович В. О. Кам'янецьку фортецю оголошено історико-культурним заповідником / В. О. Геренович // Червоний кордон. – 1928. – 16 серп. (№ 95). – С. 5.

Подільському в межах старовинних його стін і земляних валів, з усіма старовинними фортечними спорудами, Польською брамою, Руською брамою і вежею Стефана Баторія оголосити за державний історико-культурний заповідник і передати його з усім майном, що має історико-культурне значення, у відання Народного комісаріату освіти УСРР»¹¹.

У 1930 р. в журналі «Краєзнавство» опублікована розвідка В. О. Гериновича «Кам'янець на Поділлі». В ній розглянуто історію Кам'янецької фортеці упродовж XIV-XX ст. Автор відзначив особливе географічне положення давнього міста, показав його архітектуру та історію від часу заснування до встановлення радянської влади. Описав будову фортеці, зміни її конструкції за часів литовського, польського та турецького панування. Велику увагу в статті приділено опису оборонних споруд – башт, мурів, бастионів, підземних ходів. У статті наведено фотографії, які дають можливість наочно простежити зміни зовнішнього вигляду фортеці з кінця XIX – 30-х рр. XX ст.¹²

В. О. Геринович, очоливши Кам'янець-Подільський окружний комітет краєзнавства, займався дослідженнями історико-географічних об'єктів Поділля. Результати його вишукувань лягли в основу праці «Кам'яниччина. Частина друга. Населення та його економічна діяльність» (Кам'янець-Подільський: Б. в., 1927)¹³. У четвертому розділі книги він схарактеризував оборонні споруди на території краю: замки, фортеці, вали та інші пам'ятки. Загалом вчений представив 60 історико-географічних об'єктів регіону. Дав характеристику Кам'янець-Подільській фортеці, виділив особливо цінні пам'ятки на території міста – Руську та Польську брами, вірменський та домініканський костели, Турецький мінарет та оборонні мури. На його думку, цим об'єктам має бути приділена увага в плані збереження, вивчення і популяризації¹⁴.

Професора В. О. Гериновича можна вважати основоположником місцевого туризму. У 1928 р. краєзнавчий комітет видав друком дві його праці «Екскурсант Кам'яниччини» та «Порадник екскурсанта Кам'яниччини». У них вміщено перелік і короткий опис історико-архітектурних пам'яток міста Кам'янця-Подільського та близьких населених пунктів. Вченим був розроблений екскурсійний маршрут подорожі Кам'яниччиною з визначенням найбільш важливих місцевостей з погляду історії, природи та культури.

11 Постанова РНК УСРР від 23 березня 1928 р. «Про оголошення замку-фортеці в м. Кам'янці-Подільському державним історико-культурним заповідником» // Законодавство про пам'ятки історії та культури / під ред. О. Н. Якименка. – Київ: Видавництво політичної літератури України, 1970. – С. 241-242.

12 Кокус В. В. Вказ. праця. – С. 138-147.

13 Геринович В. Кам'яниччина. Частина друга. Населення та його економічна діяльність / В. Геринович. – Кам'янець-Подільський: Б. в., 1927. – 168 с.

14 Кокус В. В. Вказ. праця. – С. 140.

В полі наукових зацікавлень професора були національні меншини краю. У журналі «Краєзнавство» друкуються статті В. О. Гериновича «Вірмени в Кам'янці» та «Євреї в Кам'янці». В них автор аналізує історію заселення краю, вплив вказаних народів на соціально-економічний розвиток міста.

Значну увагу дослідник приділяв поширенню географічних знань серед місцевого населення. Він виступив на сторінках часопису «Червоний кордон» з рядом своїх суджень і пропозицій. Читачі схвально сприйняли його змістовні публікації: «Про яри і ярки Кам'янеччини та засоби боротьби з ними», «На боротьбу з ярками повинна стати вся громада», «Вивчаймо виробничі сили Кам'янеччини», «Вивчаймо й використовуймо особливості природи Кам'янеччини»¹⁵. На сторінках газети розповідав читачам про джерела мінеральних вод і буре вугілля на Кам'янеччині. Він також закликав активно використовувати природні виробничі сили краю. На зборах краєзнавців його обрали членом окружного краєзнавчого комітету. У травні 1930 р. за завданням окружному КП(б)У він збирає колекцію зразків корисних копалин краю, з якою окружна партійна делегація відбула на XVI з'їзд ВКП(б)¹⁶.

В кінці 1920-х рр. В. О. Геренович виїжджає з Кам'янця-Подільського в Харків. Впродовж жовтня 1928 р. – березня 1929 р. завідував кафедрою антропогеографії Українського науково-дослідного інституту географії і картографії. Потім знову на короткий час повертається в Кам'янець-Подільський. У 1932 р. перейшов на посаду професора Московського геологорозвідувального інституту. У грудні 1932 р. наукова та творча діяльність В. Гериновича була перервана. Його арештували за причетність до Української військової організації. Приписали участь в контрреволюційній організації, яка діяла в Кам'янці-Подільському. У 1933-1946 рр. В. О. Геренович перебував у концтаборах. Владою був залучений до будівництва Біломорсько-Балтійського каналу. Після звільнення проживав у Вологодській області. У 1946 р. переїхав у Львів, де обійняв посаду завкафедрою Львівського торгово-економічного інституту. В останні роки життя він звертається в управління КДБ Львівської області з проханням зняти з нього судимість. Проте, 27 листопада 1948 р. особлива нарада при Міністерстві держбезпеки СРСР відмовила заявникові без будь-яких пояснень. Обірвалося життя талановитого вченого і організатора науки, який розквіт своєї наукової творчості пов'язав з Кам'янцем-Подільським, 7 липня 1949 р. Лише у 1989 р. вчений був посмертно реабілітований.

15 Завальнюк О. М. З Геринович Володимир Олександрович – ректор Кам'янець-Подільського інституту народної освіти / О. М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. – 28 с.

16 Там само.

*Іл. 1. Стара фортеця
(фото 1920-х – поч. 1930-х рр.)*